

7

Změny reprodukčních vzorců a individuální souvislosti rodičovství

Anna Šťastná

Changes in Reproductive Patterns and Individual Determinants of Parenthood

The period since 1990 has witnessed rapid changes in demographic trends and in the occurrence and timing of family life transitions among young adults in the Czech Republic. Family formation was postponed and fertility rates declined sharply below the 'lowest-low' threshold during the 1990s. Fertility rates have increased substantially however since 2006. This study investigates the determinants of having a first and second child in Czech society and focuses on discovering the relationship between the risk of a first and second birth and different micro-level covariates. The author applied the event-history approach and Czech Generations and Gender Survey (2005) data is used.

Keywords: Czech Republic, fertility, first and second child, transition, event history analysis

Posledních 20 let je z hlediska procesu porodnosti a reprodukčních vzorců v české populaci obdobím velkých, poměrně rychlých a svým dopadem významných proměn. Nejmarkantněji se tato transformace projevila posunem fáze zakládání rodiny do vyššího věku a poklesem transverzálních ukazatelů charakterizujících úroveň plodnosti na jednu z nejnižších úrovní. Od roku 1995 po celé jedno desetiletí se hodnoty úhrnné plodnosti v České republice pohybovaly pod hodnotu 1,3, což je hranice vymezující populace s nejnižší nízkou plodností – „lowest-low

fertility“ (Kohler, Billari, Ortega 2002). Hranici 1,3 dítěte překonala úhrnná plodnost až v roce 2006 (přičemž hodnotou 1,33 se Česká republika i nadále řadila k zemím s velmi nízkou úrovní plodnosti) a v posledních letech se úroveň plodnosti i nadále zvyšovala (v roce 2008 dosáhla již hodnot 1,50). Takový výrazný pokles úrovně plodnosti byl z části zapříčiněn posunem prvních porodů do vyššího věku (tzn. změnami v časování). Od počátku 90. let dochází v České republice k postupnému snižování intenzity plodnosti v nejmladších věkových skupinách. Plodnost žen ve věku 18–21 let se ve srovnání se situací v roce 1990 snížila na poloviční hodnoty v roce 1995 a čtvrtinové hodnoty v roce 2000. Přitom až do počátku devadesátých let byla do této věkové skupiny soustředěna nejvyšší úroveň plodnosti prvního pořadí (Populační vývoj ČR 1990–2002, 2002).

Změna v rozložení úrovně plodnosti podle věku se v souhrnu projevila ve vzestupu průměrného věku matek při porodu – ten se mezi roky 1990 a 2005 zvýšil o čtyři roky na 26,6 let při narození prvního dítěte a na 28,6 let celkově (Zeman, 2006). V roce 2009 byl průměrný věk matek již 29,4 při narození dítěte a 27,4 při narození prvního dítěte (ČSÚ, 2010).

Současně se změnami transverzálních ukazatelů dochází k všeobecnému snižování počtu dětí narozených v rodině a kohortní ukazatele plodnosti vykazují postupný pokles. Také v demografických ukazatelích sledujících generační plodnost se projevil výrazný pokles transverzálních ukazatelů plodnosti. V tomto textu mimo jiné ukážeme odlišnosti, s jakými reagovaly různé generace českých žen na probíhající celospolečenské změny i transformační období.

Text se přitom neomezí pouze na generační ukazatele plodnosti, stěžejní část bude věnována zkoumání vybraných individuálních souvislostí rodičovství spojených v intenzitou narození prvního a druhého dítěte u českých žen z generací 1951–1987. V analýzách obsažených v následujícím textu budou zkoumány především dva okruhy otázek:

- Jakým způsobem je první a druhá koncepce u vybraných generací českých žen ovlivněna charakteristikami spjatými s orientační rodinou, jako je počet sourozenců nebo partnerské soužití rodičů?
- Jakým způsobem ovlivňují první a druhou koncepci osobní charakteristiky žen, především jejich vzdělanostní úroveň a partnerské vztahy?

Obecným rámcem studia je koncepce životní dráhy jakožto interdisciplinární přístup ke zkoumání sociálních aspektů lidského života.

Plodnost prvního a druhého pořadí a generační vzorce

Z generačního pohledu je pro ženy narozené ve 40., 50. a 60. letech charakteristický časný vstup do rodičovské etapy života, více než 80 % z nich mělo své první dítě před 26. rokem věku. Početné generace žen z poloviny 70. let však vykazují diferencovanější vzorce rodinného chování, charakterizované výrazným posunem rodičovství do vyššího věku. Odkládání mateřství se v české populaci začíná projevovat u žen narozených na přelomu 60. a 70. let 20. století. Ženy ze starších generací vykazovaly téměř shodný model časování mateřství

a generační věkově specifické míry plodnosti vykazují téměř uniformní rozložení intenzity rození 1. dětí. V porovnání s generacemi žen narozenými v 50. letech se naopak u generací let 60. narození 1. dětí posunulo ještě do nižšího věku. Ve věku do 23–24 let vykazovaly generace narozené v 60. letech vyšší intenzitu rození dětí prvního pořadí než ženy narozené v roce 1950 (obr. 7.1).

Přechod k reprodukčnímu modelu pozdější plodnosti je u generací přelomu 60. a 70. let patrný v postupném snižování měr plodnosti 1. pořadí ve věku 18–25 let, přičemž u žen narozených ve druhé polovině 70. let se tento proces ještě výrazně zrychluje a pokles věkově specifických měr plodnosti se prohlubuje. Tyto trendy jsou patrné na obou ukazatelích znázorněných na obr. 7.1. Kumulativní kohortní míry plodnosti podle věku znázorňují podíl žen, které v daném věku v jednotlivých generacích již byly matkami, tedy porodily první dítě. V nejstarší porovnávané generaci 1950 porodilo do 25. roku věku své první dítě 81 % žen, v generacích přelomu 60. a 70. let to bylo 71 % žen a z žen narozených v polovině 70. let to byla již pouze necelá polovina (48 % žen z generace 1975). Tento hluboký a v mladších generacích stále prohlubující se pokles plodnosti v mladším věku je patrný také na ukazatelích porovnávajících kumulativní kohortní plodnost v jednotlivých generacích s úrovní věkově specifické plodnosti generace 1950.

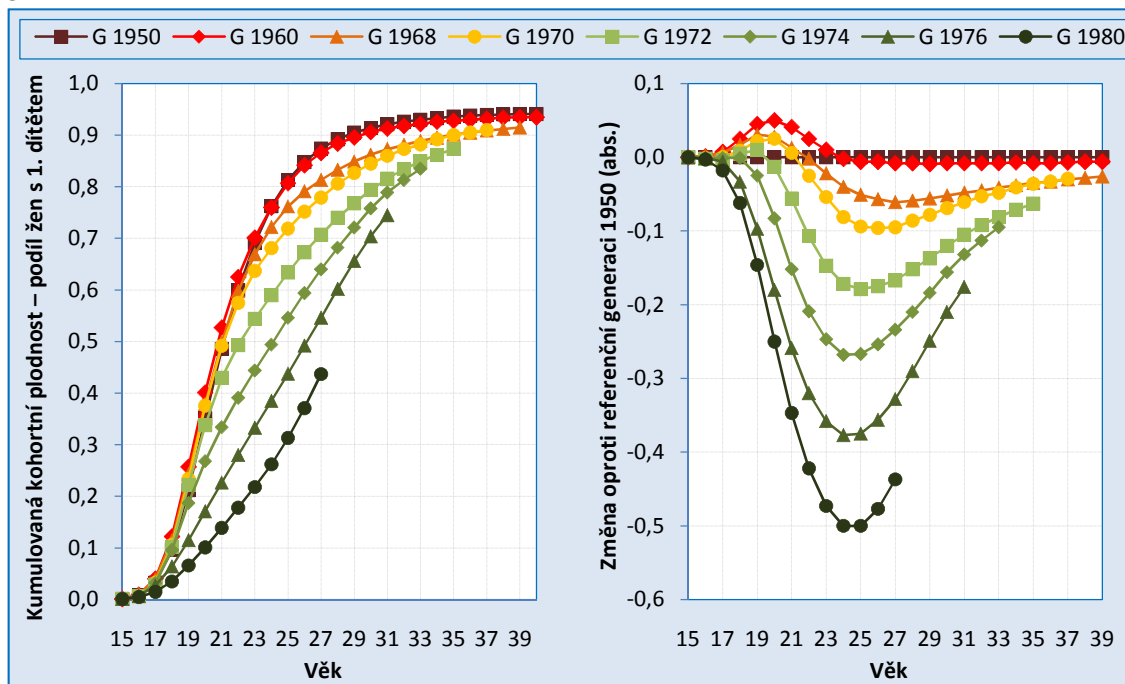
Řada z prvních porodů však byla realizována postupně spolu s tím, jak ženy stárly; například specifické míry plodnosti ve věku 28 let byly v generaci 1975 téměř dvakrát vyšší, než v generaci o 5 let starší. Odkládání rodičovství do vyššího věku se tedy projevilo nejprve poklesem měr plodnosti v nižším věku žen, následně dochází k nárůstu měr plodnosti ve vyšších věkových skupinách. Obr. 7.1 naznačuje, že čím výraznější byl v mladším věku pokles intenzity vstupu do mateřství, o to intenzivnější je také rekuperace těchto porodů po 26. roce věku.

Konečná plodnost prvního pořadí poskytuje informaci nejen o úrovni plodnosti, ale také o konečné, tedy celoživotní bezdětnosti v daných generacích žen. V souvislosti s výrazným a relativně dlouhodobým poklesem transverzálních ukazatelů úrovně plodnosti v České republice v 90. letech začala být diskutována otázka bezdětnosti a potenciálu zvyšování její úrovně. Jedním z nově se vynořujících modelů reprodukce totiž může být rostoucí skupina bezdětných žen, a to hlavně v dlouhodobějším výhledu. Pro generace narozené od roku 1930 v České republice je charakteristická nebyvale nízká úroveň konečné bezdětnosti, která zůstala na nízkých hodnotách až po generace narozené počátkem 60. let (bezdětnost se pohybovala okolo 5–7 %). Podle dostupných údajů by ani v mladších generacích úroveň bezdětnosti neměla výrazně narůstat¹, protože rekuperace je po 26. roce věku výrazná i u mladých generací žen (obr. 7.1). Zatímco například v generaci 1974 bylo ve věku 25 let stále bezdětných o třetinu více žen než v generaci 1950, ve věku 33 let je tento rozdíl již pouze 10%, což vzhledem k porovnávaným generacím nemusí být diference konečná. Ženy o několik let starší tento rozdíl zmenšily ještě výrazněji – úroveň plodnosti generací přelomu 60. a 70. let sice nedosahuje úrovně žen z generace 1950, nicméně i u nich již má v současné době více než 90 % žen

¹ Podle nízké varianty projekce vývoje bezdětnosti by 13–14 % žen narozených v letech 1975–1978 zůstalo bezdětných (Sobotka, 2006).

alespoň jedno dítě. Ženy z generace 1970, u kterých se již odkládání mateřství začalo projevovat (patrně je zpomalení nárůstu podílu prvorodiček před 25. roku věku a jeho pozdější dorovnávání) dosáhly podle posledních údajů ve svých 37 letech stejný podíl žen s jedním dítětem jako generace konce 60. let.

Obr. 7.1 – Kohortní plodnost 1. pořadí – kumulované míry plodnosti podle věku a jejich změna oproti generaci 1950

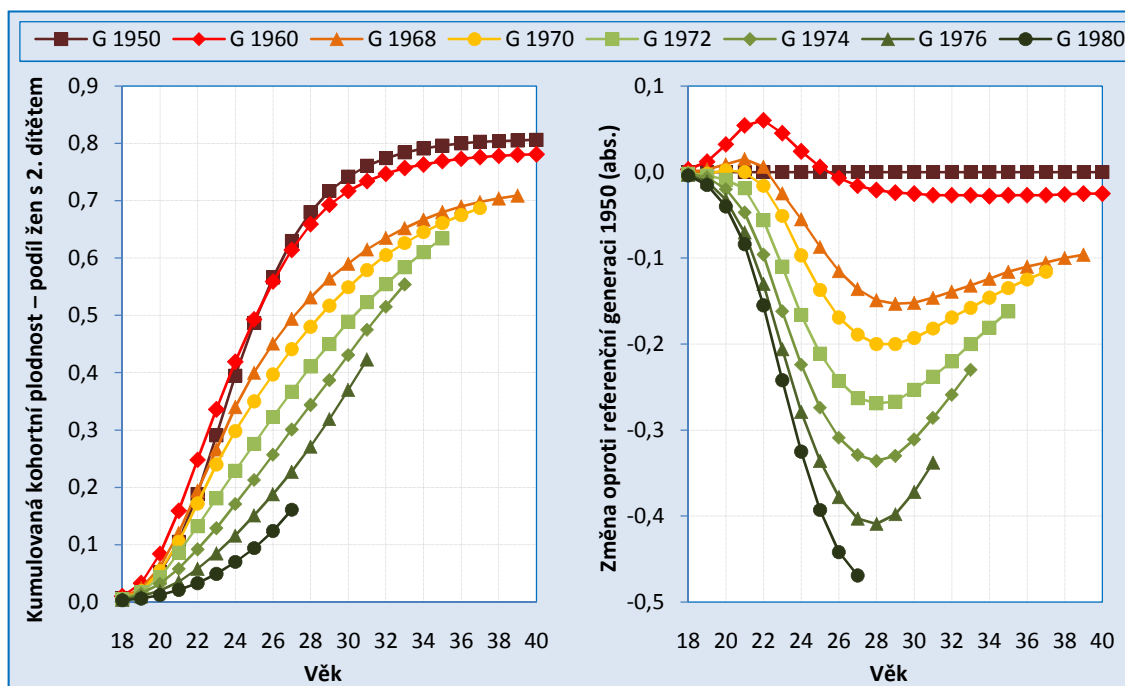

Pramen: Human Fertility Database (HFD); vlastní výpočty.

K poklesu intenzity plodnosti druhého pořadí dochází již u generací narozených ve druhé polovině 60. let (obr. 7.2). Tento posun naznačuje, že změna reprodukčních vzorců a odkládání porodů se odehrávaly i u těch žen, které před započítáním společenských změn a posunů reprodukčních vzorců již jedno dítě měly² a byla tedy přímou reakcí na vývoj první poloviny 90. let. Také zde je možné pozorovat rekuperaci projevující se okolo 30. roku věku, ovšem tato není tak výrazná a vytváří se zde tedy podstatnější rozdíl v úrovni plodnosti druhého pořadí mezi generacemi staršími a generacemi, jež společenská transformace zastihla uprostřed jejich reprodukce.

² Ženy z těchto generací ve větší míře realizovaly svoje mateřství v nízkém věku v reprodukčním režimu před událostmi roku 1989.

Obr. 7.2 – Kohortní plodnost 2. pořadí – kumulované míry plodnosti podle věku a jejich změna oproti generaci 1950

Pramen: Human Fertility Database (HFD); vlastní výpočty.

Datové zdroje a metoda analýzy historie událostí (event-history analýzy)

Za účelem analýzy determinant, které ovlivňují narození prvních dvou dětí, je vedle dat přirozené měny vhodné sledovat především data z výběrových šetření, která obsahují široké spektrum individuálních charakteristik a jsou-li koncipována jako data vhodná pro studium životní dráhy, pak také nezbytné informace o načasování jednotlivých životních a rodinných událostí. Mezi takovéto zdroje patří šetření *Ženy a muži v ČR – životní dráhy a mezigenerační vztahy* (GGS, 2005), které zahrnuje odpovědi od reprezentativního vzorku 10 006 respondentů ve věku 18–79 let (4 797 mužů, 5 209 žen).

Následující analýzy vycházejí z těchto individuálních dat a zaměřují se konkrétně na české ženy narozené v letech 1951–1987. Je sledováno narození 1. a 2. dítěte a obě tyto události jsou pro analytické účely datovány v době koncepce (9 měsíců před uvedeným datem narození dítěte). Důvodem tohoto postupu je zahrnutí sady vysvětlujících proměnných, které mohou v průběhu sledování nabývat různých hodnot (např. změna rodinného stavu je často vyvolána faktem početí, při zkoumání vlivu této proměnné na první a druhou koncepci je tedy nutné sledovat rodinný/partnerský status nikoli v době narození dítěte, ale právě v době jeho početí).

Specifikace analytického modelu a vysvětlujících proměnných

V analýze je využita technika event-history analýzy k modelování intenzity první a druhé koncepce, matematicky lze specifikaci první (1) a druhé (2) koncepce vyjádřit následovně:

$$\ln h_i^{(1)}(t) = y^{(1)}(t) + \sum_j \beta_{1j}^{(1)} x_{ij} + \sum_k \beta_{2k}^{(1)} w_{ik}(t) \quad (1)$$

$$\ln h_i^{(2)}(t) = y^{(2)}(t) + \sum_j \beta_{1j}^{(2)} x_{ij} + \sum_k \beta_{2k}^{(2)} w_{ik}(t) \quad (2)$$

Při analýze vstupu do rodičovství (1) je $h^{(1)}(t)$ funkce rizika narození prvního dítěte (měřeno v době první koncepce) v čase t , $y^{(1)}(t)$ je základní funkce (baseline), zde věk ženy měřený od jejích 15. narozenin. Pro přechod k druhému dítěti (2) je $h^{(2)}(t)$ funkce rizika narození druhého dítěte v čase t , $y^{(2)}(t)$ je základní funkce, kterou je v tomto případě doba uplynulá od narození prvního dítěte (tj. věk prvního dítěte). Pozorování jsou cenzorována v modelu narození 1. dítěte věkem 40 let, okamžikem sterilizace nebo okamžikem rozhovoru. V případě modelu narození 2. dítěte pak 15 let po narození prvního dítěte, věkem 50 let, okamžikem sterilizace nebo okamžikem rozhovoru (v závislosti na tom, která z těchto událostí nastala dříve).

V obou rovnicích představuje x_{ij} sadu vysvětlujících proměnných konstantních v čase a w_{ik} sadu vysvětlujících proměnných, které v průběhu času nabývají různých hodnot. β_1 a β_2 jsou příslušné koeficienty pro vliv v čase konstantních a měnících se proměnných na logaritmus intenzity první a druhé koncepce. V analýzách je použit Log-lineární model intenzity (piecewise-linear spline, také znám jako generalizovaná Gompertzova funkce, více viz Lillard – Panis, 2003). Jedná se o multiplikativní model, vysvětlující (nezávislé) proměnné mají tedy multiplikativní efekt na studovanou intenzitu, aditivní efekt na logaritmus studované intenzity. Parametry modelů byly odhadnuty za použití programu aML (Version 2.09).

Z analýzy byly vyloučeny ty ženy, jejichž první dítě bylo adoptované nebo nevlastní, v případě analýzy druhého dítěte pak ty ženy, jimž se při prvním porodu narodila dvojčata. Po vyloučení žen, které nevedly některý z nezbytných časových údajů (v závislosti na modelu datum narození prvního nebo druhého dítěte, datum partnerského soužití), bylo analyzováno 3164 žen u prvního dítěte a 2066 žen v případě studia narození druhého dítěte.

V analytických modelech jsou sledovány vybrané kontrolní proměnné, zahrnuty jsou jak kovarianty proměnné v čase, tak kovarianty konstantní, v čase se nemění. Kovarianty **proměnné v čase** jsou *nejvyšší dokončené vzdělání* (studující³, základní vzdělání vč. neukončeného, střední vzdělání bez maturity, střední vzdělání s maturitou vč. nástavbového studia, vysokoškolské vzdělání vč. VOŠ) a *rodinný stav* (včetně kontroly pořadí partnerství).

Mezi kontrolní proměnné konstantní v čase patří *charakteristiky orientační rodiny v době dětství* (počet sourozenců a to, zda se rodiče respondentky rozvedli či nikoli do jejích 16. let),

³ Po dobu do dosažení nejvyššího stupně vzdělání jsou respondentky kódovány jako studující (stejně tak ženy studující v době výzkumu), po dosažení nejvyššího stupně vzdělání jsou kódovány podle nejvyššího dosaženého stupně do čtyř vzdělanostních kategorií.

náboženské vyznání (operacionalizované jako pravidelná návštěva bohoslužeb v průměru alespoň jednou měsíčně), *generace* a *věk při narození prvního dítěte*. Tato proměnná je sledována pouze při studiu narození druhého dítěte a namísto absolutního věku kategorizovaného do několika skupin je využit přístup navržený Brittou Hoem (1996), která zdůrazňuje význam použití relativního věku při narození dítěte s ohledem k jednotlivým vzdělanostním kategoriím žen. Mít první dítě ve 27 letech má totiž zcela jiný sociální význam ve skupině vysokoškolaček než ve skupině žen se základním vzděláním. Z tohoto důvodu byl věk při narození prvního dítěte kategorizován na spíše nízký, střední, spíše vysoký, relativně ke vzorcům typickým pro jednotlivé vzdělanostní kategorie⁴.

Výsledky

Proměna intenzity rození 1. a 2. dítěte v mladších generacích českých žen

Generační změny v úrovni plodnosti, kterým byl věnován úvod článku, je možné sledovat také v modelech při současné kontrole další charakteristik žen z vybraných generací. Obr. 7.3 znázorňuje intenzitu první a druhé koncepce v generacích 1951–1987 českých žen a zřetelně dokládá odkládání narození prvních dvou dětí, tedy snížení intenzity koncepce a její posun do vyššího věku ženy, resp. do delšího časového intervalu od narození prvního dítěte.

V modelu znázorňujícím *vstup do rodičovství* je v nejstarších sledovaných generacích (1951–1965) jasně patrný časný model s maximální intenzitou první koncepce okolo 22. roku věku, u generace 1966–1970 je nejvyšší intenzita posunuta ještě do nižšího věku mezi 19. a 22. rok. U všech těchto generací je pak zřetelný významný pokles intenzity první koncepce po 25. roce. Ženy z generace 1971–1975 se před 20. rokem věku nelišily úrovní plodnosti od předešlých generací a v grafu je dobře viditelný průběh intenzity shodný s nejstarší studovanou generací. Obrat v tomto trendu a výrazný pokles intenzity 1. koncepce po 20. roce věku se u této generace objevuje bezprostředně po změně společensko-politicko-ekonomických podmínek a v období začínající transformace české společnosti. Reakce bezdětných žen z daných generací byla tedy okamžitá – ve věku 19–22 let intenzita první koncepce výrazně klesla a k jejímu mírnému, avšak krátkodobému zvýšení dochází až okolo 25. roce věku. Zároveň však zůstává i po třicítce vyšší než u předešlých generací.

Nejmladší sledované generace žen (narozené po roce 1976) dospívaly již po roce 1990 a vykazují odlišné intenzity vstupu do rodičovské fáze již od počátku své reprodukční dráhy. Intenzita první koncepce -náctiletých byla díky rozšiřujícím se spolehlivým metodám antikoncepce⁵ podstatně nižší než u generací starších a výrazně roste až po 22., resp. 25 roce věku. Vzhledem k tomu, že sledovaným generacím žen bylo v době šetření maximálně 29 let,

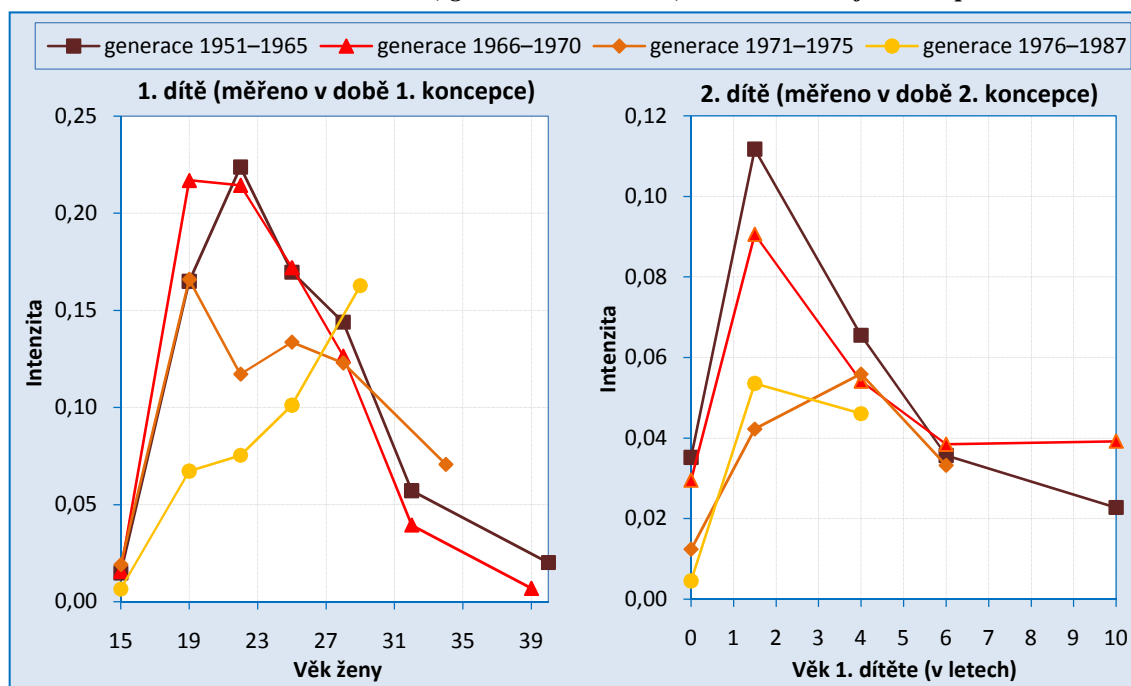
⁴ Na základě kvartilů věku matek při narození 1. dítěte v jednotlivých vzdělanostních kategoriích byly ženy se základním vzděláním zařazeny do kategorie „spíše nízký“, pokud měly dítě před 19. rokem, do kategorie „spíše vysoký“ s dítětem po 23 roce věku. U žen se středním vzděláním bez maturity byl těmito hranicemi věk 20 a 24, u žen s maturitou 21 a 25 let a u vysokoškolaček věk 24 a 28 let.

⁵ Některou z metod antikoncepce používají nejčastěji mladé páry, 92 % žen do 25 let v šetření GGS 2005 uvedlo některou z metod, nejčastěji hormonální antikoncepci (81 %) a kondom (24 %).

nelze určit, zda se bude intenzita zvyšovat i po 30. roce ani v jakém věku bude u těchto generací kulminovat.

V případě narození 2. dítěte vykazuje základní posun generace žen narozených v letech 1971–1975, a to při současné kontrole ostatních proměnných vstupujících do modelu. Tyto ženy jako první reagovaly na politické změny při vstupu do rodičovské fáze a také u nich dochází k posunu nejvyšší intenzity koncepce druhého dítěte na pozdější dobu od narození prvního dítěte (okolo 4. roku věku prvorozeného dítěte), přičemž i tato nejvyšší intenzita nabývá zhruba polovičních hodnot ve srovnání s maximální intenzitou rození 2. dětí ve starších generacích. Nejmladší sledovaná generace 1976–1980⁶ vykazuje trend podobný generacím 1971–1975, nicméně z jeho průběhu není možné odhadovat budoucí vývoj, neboť přestože je v modelu kontrolována nepozorovaná heterogenita souboru, i tak zde pravděpodobně působí efekt selekce, kdy pouze určitá část z těchto žen měla v době šetření již alespoň jedno dítě a tedy pouze u nich může být zkoumána pravděpodobnost narození dítěte druhého. Vzhledem k jejich věku v době výzkumu (25–29 let) se jedná o ženy, které měly první dítě dříve než zbytek jejich vrstevnic, které jej odkládají (a tedy se v analýze zkoumající šanci druhé koncepce nemohou objevit).

Obr. 7.3 – Intenzita rození 1. a 2. dítěte, generace 1951–1987, model kontrolující další proměnné

Poznámka: V modelu pro 1. dítě je kontrolováno vzdělání ženy a počet sourozenců, v modelu pro 2. dítě jsou kontrolovány vysvětlující proměnné: věk ženy, vzdělání, počet sourozenců, rozvod rodičů, religiozita a heterogenita souboru⁷.

Pramen: GGS, 2005.

⁶ V grafu není znázorněna generace 1981–1987, neboť většina těchto žen byla v době šetření stále bezdětná, do analýzy intenzity narození druhého dítěte by tak vstoupil pouze malý počet žen.

⁷ Graf 7.3 je výsledkem modifikovaného modelu, který není specifikován výše. V tomto modelu je kromě sledovaných vysvětlujících proměnných sledována také skrytá heterogenita souboru. V praxi to znamená, že jsou intenzity narození 1. a 2. dítěte modelovány společně v jednom analytickém modelu.

Vliv vybraných individuálních charakteristik na intenzitu rození 1. a 2. dítěte

Vzdělání hraje v obou analytických modelech roli především po tu dobu, kdy jsou sledované ženy stále ve vzdělávacím systému, neboť po dobu, kdy studují, je intenzita narození dítěte, resp. početí nízká (tab. 7.1), a to u obou pořadí. Po ukončení studia se nicméně mezi ženami při kontrole ostatních proměnných neprokazují žádné statisticky významné rozdíly v závislosti na výši vzdělání.

V obou modelech dále zkoumáme hypotézu, podle níž velikost orientační rodiny ovlivňuje následnou rodinnou dráhu žen a jejich reprodukční chování a ženy s více sourozenci tak mají větší tendenci samy zakládat početnější rodiny. Vliv *počtu sourozenců* se projevuje již v případě narození prvního dítěte, neboť ženy pocházející z orientační rodiny s více sourozenci vstupují do mateřské fáze s vyšší intenzitou v porovnání s ženami, které vyrostly v dvoudětné rodině. Počet sourozenců může z hlediska procesu socializace ovlivnit rodinné chování žen nejen při rozhodování o rodičovství, ale může spolupůsobit také na následnou rodinnou dráhu. Ženy z početnějších orientačních rodin jsou socializovány v rámci širších sociálních sítí a setkávají se s častějšími příbuzenskými kontakty případně výpomocí. Výsledky v tab. 7.1 tyto předpoklady potvrzují, neboť vyšší počty sourozenců mají pozitivní vliv na pravděpodobnost narození druhého dítěte. Naopak to, že žena byla jedináčkem, snižuje intenzitu narození druhého dítěte o 23 %.

Druhou sledovanou charakteristikou orientační rodiny byl rozvod rodičů, který se při kontrole ostatních proměnných neprojevil v žádném z modelů narození 1. dítěte jako statisticky významný a nebyl tedy do výsledné analýzy zahrnut. V případě studia narození druhého dítěte sice v tab. 7.1 taktéž není vliv rozvodu statisticky významný, ovšem při odlišné specifikaci modelu a proměnných již tato nižší pravděpodobnost tranzice k početnější prokreační rodině u žen z rozvedené rodiny statisticky významná je. Výsledek tedy napovídá o možném vlivu dětství stráveného v neúplné rodině na budoucí reprodukční dráhu žen stejně tak, jako byl doložen vliv tohoto faktu na dřívější odchod žen z domova rodičů, časnějšího partnerského soužití i vyšší rizika rozvodu dcer rozvedených rodičů (Štastná, 2006).

Partnerské soužití a jeho podoba jsou jednou z determinant výrazně ovlivňujících rozhodovací proces v otázce narození prvního i druhého dítěte. Ženy žijící doposud samy nebo ženy rozvedené či po rozchodu s partnerem mají oproti ženám vdaným výrazně nižší intenzitu narození prvního i druhého dítěte (tab. 7.1). Nižší pravděpodobnost je také u žen žijících s partnerem v nesezdaném soužití.

Krom samotného rodinného/partnerského stavu byl sledován také vliv opakovaného manželství či vztahu s novým partnerem na plodnost vyššího pořadí. Prokazuje se, že ženy žijící s novým partnerem⁸ v partnerství vyššího pořadí mají v porovnání se ženami žijícími v prvním partnerství se stejným mužem, se kterým měly své první dítě, téměř dvojnásobnou (1,89× vyšší) pravděpodobnost narození druhého dítěte. Toto zjištění koresponduje s výsledky analýz provedených v bývalém Československu již v 80. letech, které dokládají, že konečná plodnost opakovaně vdaných žen je vyšší než žen, které žily s prvním manželem. Nejvyšší plodnost ve

⁸ Nový partner v tomto případě znamená jiný partner nežli otec prvního dítěte.

druhých manželstvích přitom byla zaznamenána v případech, kdy do něj vstupovala žena doposud bezdětná, či pouze s jedním dítětem z předchozího svazku (Kučera, 1984).

Tab. 7.1 – Narození 1. a 2. dítěte, efekt vybraných proměnných, ženy z generací 1951–1987

1. dítě	β	exp(β)	2. dítě	β	exp(β)
Vzdělání			Vzdělání		
studující	-0,8636	0,42 ***	studující	-0,4380	0,65 ***
Ukončené studium:			Ukončené studium:		
základní	-0,0573	0,94	základní	0,1354	1,14
střední bez maturity	-0,0647	0,94	střední bez maturity	0,0849	1,09
střední s maturitou		1	střední s maturitou		1
vysokoškolské	0,0475	1,05	vysokoškolské	-0,0193	0,98
neudáno	0,0217	1,02	neudáno	0,0144	1,01
Počet sourozenců			Počet sourozenců		
žádný	-0,0005	1,00	žádný	-0,2577	0,77 ***
1		1	1		1
2	0,1674	1,18 ***	2	0,2022	1,22 ***
3 a více	0,2768	1,32 ***	3 a více	0,2925	1,34 ***
Partnerství			Rozvod rodičů do 16 let		
Single		1	Ne		1
Nesezdané soužití	1,3977	4,05 ***	Ano	-0,1448	0,87
Manželství	1,9291	6,88 ***	Ostatní/neudáno	0,0637	1,07
Rozvod/rozchod	0,0190	1,02	Vyznání		
			Účast na náboženských obřadech alespoň 1x měsíčně	0,2446	1,28 ***
			Účast méně často/žádná účast		1
			Věk při narození 1. dítěte		
			Spíše nízký	0,2045	1,23 ***
			Střední		1
			Spíše vysoký	-0,4265	0,65 ***
			β	exp(β)	
			Partnerství		
			Kohabitanace	-0,4810	0,62 ***
			Manželství		1
			Mimo partnerský svazek	-0,9936	0,37 ***
			Nový partner - exp(β)		
			Pořadí partnerství		
			Ne	Ano	
			1	1,18	
			2+	0,9700	1,89 ***

Poznámka: V modelech je kontrolována generace (rok narození respondentky) v interakci s baseline.

Pramen: GGS 2005. Signifikance: *** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$.

Věk ženy při narození prvního dítěte byl v modelu relativizován vzhledem k vzdělanostní skupině a výsledky potvrzují předpoklad, že ženy, které měly první dítě dříve než jejich stejně vzdělané vrstevnice, mají vyšší pravděpodobnost pořídit si také další dítě. Naopak ženy, které porodily první dítě v relativně vyšším věku, mají intenzitu narození druhého potomka nižší.

Pozitivní vliv na intenzitu narození druhého dítěte má také vyznání, resp. aktivní účast na náboženském životě. Vliv náboženství byl u českých žen již dříve dokumentován při studiu

narození třetího dítěte (Pikálková, 2003), nicméně také zde se odlišné normy spojené s religiozitou aktéra projevují zvýšenou pravděpodobností narození druhých dětí⁹.

Závěr

Článek byl věnován sledování individuálních souvislostí rodičovství spojených v intenzitou narození prvního a druhého dítěte u českých žen z generací 1951–1987. Při sledování časování narození prvního dítěte můžeme hovořit o homogenitě starších generací žen charakterizované časným rodičovstvím. Početné generace žen z poloviny 70. let však vykazují diferencovanější vzorce rodinného chování a výrazný posun rodičovství do vyššího věku. Tyto diference byly doloženy jak daty přirozené měny, tak výsledky analýzy individuálních životních drah z výběrového šetření. Při analýze narození druhého dítěte vykazují základní posun generace žen narozených v letech 1971–1975, u nichž je nejvyšší intenzita koncepce druhého dítěte posunuta na pozdější dobu od narození prvního dítěte.

V textu byly dále sledovány vybrané determinanty, které ovlivňují pravděpodobnost narození prvního i druhého dítěte. Jednou z významných determinant je partnerské soužití, neboť ženy žijící doposud samy nebo ženy rozvedené či po rozchodu s partnerem mají oproti ženám žijícím v partnerství nižší intenzitu narození prvního dítěte, nejvýraznější je tento rozdíl oproti vdaným ženám. Podobně je tomu v případě druhého dítěte. Ženy nežijící s partnerem mají oproti vdaným ženám výrazně nižší intenzitu narození druhého dítěte, téměř dvojnásobnou intenzitu pak vykazují ženy žijící s novým partnerem v partnerství vyššího pořadí (v porovnání se ženami žijícími v prvním partnerství se stejným mužem, se kterým měly své první dítě).

Zkušenosti z dětství a charakteristiky orientační rodiny stejně tak jako náboženské vyznání mají vliv především na narození druhého dítěte, v případě prvního dítěte se vliv rozvodu rodičů ani náboženství neprojevuje. Ženy s více sourozenci spíše zakládají větší rodiny a vstupují do rodičovské fáze dříve. Nejnižší intenzitu narození prvního i druhého dítěte mají tedy ženy, které vyrůstaly bez sourozenců (případně pouze s jedním sourozencem).

Článek vznikl v rámci grantového projektu MŠMT „Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita“ (č. 2D06004)

⁹ Při studiu narození 1. dítěte se religiozita při kontrole ostatních proměnných neprojevila v žádném z modelů jako statisticky významná proměnná, z výsledné analýzy byla tedy vypuštěna.

Literatura

- ČSÚ. 2010. *Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1920 až 2009, analytické údaje*. Dostupné na: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu
- HOEM, B. 1996. The Social Meaning of the Age at Second Birth for Third-Birth Fertility: A Methodological Note on the Need to Sometimes Respecify an Intermediate Variable. *Yearbook of Population Research in Finland*, 33, pp. 333–339.
- HUMAN FERTILITY DATABASE. Max Planck Institute for Demographic Research (Germany) and Vienna Institute of Demography (Austria). Dostupné z: www.humanfertility.org (data stažena dne 19. 10. 2009).
- KOHLER, H. P., F. C. BILLARI, J. A. ORTEGA. 2002. The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review* 28 (4), pp. 641–680.
- KUČERA, M. 1984. Plodnost žen v opakovaných manželstvích. *Demografie*, 26 (4), s. 289–296.
- LILLARD, L. A., C. W. A. PANIS. 2003. *aML Multilevel Multiprocess Statistical Software, Version 2.0*. EconWare, Los Angeles, California.
- PIKÁLKOVÁ, S. 2003. A Third Child in the Family: Plans and Reality among Women with Various Levels of Education. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 39 (6), pp. 865–884.
- Populační vývoj České republiky 1990–2002* (2002). Praha: Katedra demografie a geodemografie PřF UK.
- SOBOTKA, T. 2006. Bezdětnost v České Republice. In D. HAMPLOVÁ, P. ŠALAMOUNOVÁ, G. ŠAMANOVÁ (eds.). *Životní cyklus – sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 60–78.
- ŠŤASTNÁ, A. 2006. Rozvody a děti – vliv rozvodu rodičů na životní dráhu dětí. In D. HAMPLOVÁ, P. ŠALAMOUNOVÁ, G. ŠAMANOVÁ (eds.). *Životní cyklus – sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ZEMAN, K. 2006. Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005. *Demografie*, 48 (3), s. 153–165.

Autor

PhDr. Anna Šťastná

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.

Palackého nám. 4

128 01 Praha 2

e-mail: anna.stastna@vupsv.cz